

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG BECZIKKELYEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE III. KÁROLY KORÁBAN.

Első közlemény.

I.

A Habsburg uralkodók katonai politikáját tekintve a XVII. század vége és a XVIII. század eleje jelenti az átmenetet a pillanatnyi szükség szerint alkalmazott hadi erőkről egy állandó és egységes alapeszmék szerint berendezett sereg képződésére.¹ Ez a tervezett sereg mindamellet nem volt független az egyes országoktól, mert ellátása és a zsoldjára szükséges adó az egyes országok rendeitől függött. Mivel a magyar rendek beleegyezését az uralkodó nem remélte, nélkülök próbált eredményt elérni a Kollonics-féle reformjavaslat életbeléptetésével. Kiszámították a császár katonaságának költségeit és abból négy millió forintot kivetettek Magyarországra (1697). Ezzel kapcsolatban a kirótt hadi adó kezelését elvonták a kamarától és egy tisztán a hadi költségek fizetésére rendelt testület hatáskörébe utalták. Ez volt a központi hadipénztár, a melyet Lipót 1700 aug. 25-én állított fel.² Ez a pénztár az udvari kamarától függött és kirendeltsége volt Magyarországon is. A király tehát gondoskodott arról, hogy legyen a seregére elég jövedelme és a pénz tényleg a rendeltetési helyére jusson.

Mindaz azonban, a mit az uralkodó 1697-től kezdve a hadsereg rendezése czéljából tett, kimutatta, hogy a katonai kérdés nem áll magában, hanem csak egyik része különböző birodalmi pénzügyi problémájának. Új katonai rend nem kellett, mivel

¹ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. I. 181.

² U. o. 274—275; 706—715.

a Kollonics-féle tervezet által javasolt 24,000 katona¹ rendszerint ugyanis benn állomásozott Magyarországon, sőt néha még több is.² Ezért nem is ez, hanem a hadsereg ellátására szükséges pénznek előteremtése a vezető kérdés, a mit Lipót először az 1697-iki patenssel próbált gyökeresen megoldani. Viszont az adó volt az, a miről törvényesen csak a diéta dönthetett, de Lipót alatt az országgyűlés egyszerre csak elhallgat az adófizetéssel, ellenben hangsúlyozza az insurrectio kiállítását akkor, a mikor nincsen háboru, tehát a fölkelés nem szükséges. Ennek hangsúlyozása azonban szinte nevetséges színben tűnhet fel az előtt a nemesség előtt, a mely jól ismerte ugyan a primae nonusban felsorolt kiváltságait, de éppen úgy ismerte az 1602: IX. törvénycikket, a melyben ősei kimondották az insurrectio hasznavehetetlenségét. Szembenállott tehát egymással az állam, a melynek katona és adó kellett, meg a nemesség, a mely me-reven ragaszkodott kiváltságaihoz. A király az államérdeket fontosabbnak tartotta és a nemesség nélkül hozott be új rendet. Ennek eredménye lett Rákóczi fölkelése, a mi azután megakadályozta azt, hogy megszilárduljon az a rendszer, a melyet az 1697-iki patens kívánt megvalósítani. A fölkelés kitörése azt jelentette Lipótra nézve, hogy minden visszatért a régi bizonytalansághoz, a pénzügyi helyzet rosszabbodott, mert a fölkelés alatt adót behajtani nem lehetett. Tehát beállott ismét a pénzhány.³ De éppen ez az állandóvá váló bizonytalanság volt az, a mi kívánta, hogy bizonyos rendet mégis hozzanak létre és a fölkelők viselkedése mintegy rákényszerítette Józsefet arra, hogy ne a régi, az 1697-ben megkísérelt módon, hanem a törvény útján keresse egyebeken kívül az állandó sereg és adózás elfogadtatását is. Erre való volt az 1708-iki pozsonyi diéta.

A magyar urakban megvolt a hajlandóság arra, hogy diétát tartsanak, mint a mely egyedül illetékes az adó ügyében.

¹ Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn. Militare című fejezet. Kézirat a M. T. Akadémia Könyvtárában. Akad. jogt. 65. sz. a.

² *Feldzüge* III. 398.

³ *Feldzüge* I. 44. ezt így fejezi ki: Ein stetes drückendes Bleigewicht, das den Operationen der kais. Heere anhaftete, war die immerwährende Finanznot.

A háború egy időre elodázta az országgyűlést, de nem a katonai kérdést. A fölkelők követelései is igen erősen belevágtak a katonai ügyekbe, mert az 1706-iki nagyszombati tanácskozáson azt kívánták, hogy vigyék ki az idegen katonaságot hazánkból.¹ Erre pedig József azt felelte, hogy régebben maguk a magyarok kérték a katonaságot, a melyre szükség volt akkor és szükség van ma is. Ehhez fűzött még egy megjegyzést: különben is kérdés, lehet-e idegennek tartani azt a katonát, a ki az ország védelméért szolgál.² Nem is fogadta el ezt a föltételt, mert a sereget magyarországi uralmának biztosítására nélkülözhetetlennek tartotta.

De mivel a katonai ügyeket a felkelők napfényre hozták, a császári párt se térhetett ki előlük. 1707 nov. 27-én a császárpártiak a primásnál nagy értekezletet tartottak. A primás kijelentette, hogy csupán gyakorlati tanácsokat kér a jelenlevőktől a bajok orvoslására és kérte őket, hogy ne kezdjenek akademikus jellegű vitatkozásba. A nádor nem jelent ugyan meg, de a primás kijelentette, hogy ennek tisztán a betegsége az oka, de különben teljesen egyetért vele. A tanácskozás abban állapodott meg, hogy legjobb lenne, ha ő Felsége még e télen az ország határain belől országgyűlést hívna egybe és ezen egyéb sérelmek mellett orvosolná a katonait is. Tehát nincsen szó új katonai berendezés követeléséről, az értekezlet marad a jó száz év óta követett úton és csak javítást kér. Hogy pedig ennek az országgyűlésnek nagyobb súlya legyen, azt kívánták, hogy meg kell rá hívni az elégületleneket is, még pedig — a mint később eldöntötték — nem közvetlenül, hanem Rákóczi útján.³ A javaslatot elfogadta a király és 1707 decz. 23-án kiadták a meghívókat az 1708 febr. 29-iki diétára.⁴ Az országgyűlés tárgyát a regalis nemcsak a keletkezett mozgalmak lecsillapításában jelöli meg, hanem hozzáteszi azt is, hogy fenn fogják benne tartani

¹ *Fanda et nefanda*. Berényi levéltár. M. N. Muzeum.

² Bidermann, *Geschichte der Gesamt-Staats-Idee* II. 148.

³ *Fanda et nefanda*. Berényi ltár. M. N. Muzeum. Hevenesi-gyűjtemény XIII. K. Egyet. Könyvtár.

⁴ *Volumen I. actorum dietalium 1708. Cum suo indice*. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 565.

Magyarország törvényeit. Szükség volt erre a nyilatkozatra azért, hogy mentől több résztvevőt nyerjenek. 1708 jan. 26-án a nádor külön levél kíséretében küldötte el a meghívókat Rákóczinak azzal a kérelemmel, hogy juttassa el őket a neki hódoló megyékhez,¹ de Rákóczi febr. 18-án ünnepélyesen eltiltotta a pártján álló megyéket attól, hogy a diétán megjelenjenek, még pedig azzal a megokolással, hogy a császár csak azért hívott kevés számú követet az egyes megyékből, hogy annál könnyebben megnyerhesse őket.² 1708 febr. 28-án pedig elküldötte a nádornak a feleletét.³ Válaszában ezt írja: előre tudhatták, hogy nem megy el; helyteleníti, hogy a nádor országnak nevezi pártjukat, mivel a meghívók a császártól valók, a kit ők uruknak el nem fogadnak, ezért «in originali» visszaküldi a meghívókat.

József gondolta is előre, hogy Rákóczi így fog eljárni, azért más módon gondoskodott arról, hogy a regalisok mégis eljussanak a megyékhez. A meghívókat kiadták a császári commendánsoknak, ezek pedig január és február folyamán a legtöbb helyen kézbesítették is őket a főispánnak,⁴ hogy a diéta mégis az egész ország gyűlése legyen. De mindenhol még így se sikerült a kézbesítés.⁵

A meghívót azonban annyira általánosságban tartották, hogy belőle a meghívottak a leendő diéta tárgyára nézve nem tájékozhatták magukat. De igen valószínű, hogy maguk az országgyűlésre meghívottak sem valami nagyon kívánták a súlyosabb természetű kérdések megbolygatását. Sopron városának 1708 febr. 22-éről keltezett követi utasítása úgy szól, hogy a követek a katonai ügyeket csak annyiban érintsék, a mennyiben az adó és az elszállásolás nagy terheket ró rájuk.⁶ Nem tudjuk bizonyosan, de a későbbi eseményekből valószínű, hogy ugyanez volt a véleménye másoknak is, a kik követet küldöttek a diétára.

¹ *Fanda et nefanda*. Berényi ltár. M. N. Muzeum.

² Kolinovics, *Comment.* I. XIII. Egyet. Kvtár G. 86. sz. kézirat.

³ *Acta dietae Posoniensis* 1708. Jeszenák ltár. M. N. Muzeum.

⁴ 1708 jan. 7-én Ugocsának, febr. elején Hevesnek kézbesítik. Hadi levéltár. Exped. és Reg. protocollum 1708-ból.

⁵ U. o.

⁶ *Acta dietae Posoniensis* 1708. Jeszenák ltár. M. N. Muzeum.

Ebből pedig kétségtelen, hogy se a király, se a rendek nem tartották az 1708-iki országgyűlést olyanak, mint a mely hivatva van az 1697-iki élelmezési rendelettel előidézett nagy bonyodalmat megoldani. Legfontosabbnak azt tartják, hogy a diétán olyat végezzenek, a mi «a közjónak megteremtésére, az ország szabadságának és összes kiváltságának megőrzésére alkalmas».¹ Ezen a kívánalmon túl nem ment soha a rendi Magyarország, a legfőbb dolog mindig a kiváltságok megőrzése maradt. Már pedig Lipót uralkodása óta kérdéses volt, meg lehet-e őrizni a kiváltságokat, ha a fönnálló törvényes katonai rendszert, az insurrectiót megváltoztatják.

Rákócziék tényleg nem mentek el az országgyűlésre, megjelent azonban a Dunántúlról és az észak-nyugati Felföldről 17 megye, ugyanannyi város, 1709-től kezdve pedig a 9 bánya-város is.² Noha a gyűlés labancz volt, jellege mégis erősen nemzeti. Sopron város követe magyar ruhában jelent meg és ennek megemléteskor megjegyzi, hogy 34 év óta állandóan német ruhában járt.³ Az elmaradottakra nem vártak, hanem náluk nélkül kezdték meg a tanácskozásokat.

A diéta képe a megszokott, a milyen volt minden gravaminális országgyűlés. 1687 óta nem hívtak össze diétát, tehát került elég anyag a panaszra. A király megígérte ugyan eljövetelét, de késett; ezért az alsó tábla elfogadta a personális indítványát (1708 márcz. 12. 5. ülés), hogy míg ő Felsőge megjön, addig dolgozzák ki a gravameneket. A főrendek visszavetik ezt a határozatot, mivel az uralkodó terrorizálását látják abban, ha már a koronázás előtt letárgyalják a sérelmeket.⁴ József azonban még mindig nem jött, azért a diéta márcz. 28-án mégis elfogadta a personális ajánlatát, hogy egy fő- és köznemesekből álló bizottságot küldjenek ki a sérelmek tárgyalására. Ennek volt nyolcz főnemes, kilencz köznemes, négy távollevő követe

¹ *Biharmegye instructiója*: pro bono publico, libertate regni universisque prerogativis tuendis utilia. Acta dietae 1708. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

² *Acta dietae Posoniensis* 1708. Jeszenák ltár. M. N. Muzeum.

³ U. o.

⁴ *Acta dietae* 1708. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

és négy városi követ, összesen 25 tagja.¹ Másnap az országgyűlés kimondotta, hogy a bizottság előbb tárgyalja le a koronázási hitlevelet és csak aztán, ha a király megérkezéséig ideje marad, a gravameneket. Ez az eljárás ismét azt mutatja, hogy a főczél a réginek a fenntartása volt, de orvoslásával a rajta ejtett sérelmeknek.

Ápr. 1-én kezdte meg munkáját a deputatio és mivel a király ápr. 3-án érkezett Pozsonyba, rövid idejük volt a dolgozásra. A bizottság elsősorban a koronázási hitlevelet készítette el, a melybe külön pont gyanánt akarta bevenni azt, hogy a gravamenek orvoslását még az országgyűlés alatt kéri ő Felségétől. A kormánypártnak sikerült kivinni, hogy ezt a pontot kihagyják a deputatio munkájából, még pedig azon a czimen, hogy nem illik a királyt már a hitlevélre tett eskü alkalmával erre kényszeríteni.² Ehhez a karok és rendek is hozzájárultak.

Ápr. 3-án fogadta a király az országgyűlést, felolvasta az előterjesztéseket, a melyeket még az napi gyűlésükön felolvastak a rendek is. Most már nyílt tér arra, hogy elővegyék a sérelmeket.

Panaszok nagy számmal voltak és elsősorban a katonaság ellen. Az ápr. 5-iki gyűlésen sietett a győri káptalan bejelenteni a diétának, hogy a Győr városa ellen való pörében hozott ítéletet nem tudja érvényesíteni a győri katonai parancsnok miatt, a ki azt állítja, hogy a haditanács rendeletéből védelmezi a várost a káptalan ellen. E panasz szerint a császári katonaság beavatkozása lehetetlenné teszi az országban az igazságszolgáltatás rendes menetét, a bécsi haditanács pedig a katonai ügyeken kívül kiterjeszti hatáskörét a polgáriakra is. A sérelem nyilvánvaló volt, de tárgyalása azt eredményezte volna, hogy szanaszét folynak a diéta tárgyalásai és az egész dolog nagyon elhúzódik. Ezért azt határozták, hogy a gravamenek közé ezt is felveszik, de csak akkor, ha az ország sérelmeit letárgyalták.³

¹ U. o.

² Neque conveniat suam Maiestatem ad id sub iuramento super diplomate deponendo stringere.

³ *Acta dietae* 1708. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

Véletlenségből ugyanez volt a véleménye a haditanácsnak is, a mely ugyanezen panasz ügyében olyan végzést hozott, hogy mivel ebben az ügyben a magyar törvénykönyv nem intézkedik, az esetet «ad notam» veszik és a jövő országgyűlés elé fogják terjeszteni.¹ A haditanácsnak tehát nem volt semmi kifogása az ellen, hogy a diéta a legaprólékosabb részletekben hozzon ítéleteket, ha a katonai és a polgári hatóság közt van összeütközés.

Az országgyűlés elsőrangú fontosságának tartotta azt, hogy az ilyen és ehhez hasonló kérdések orvoslást nyerjenek. Az ápr. 5-iki gyűlés kimondotta: fel kell szólítani a rendeket, hogy ha valakinek közülök a commendánsok, vagy a külföldi katonatisztek ellen valami panaszja van, azt pontosan írja körül és adja át annak a deputatiónak, a mely a katonaság ellen emelt panaszok összegyűjtésével van megbízva. Ennek a bizottságnak tagjai: az országbírói ítélőmester, a veszprémi káptalan követe, Győr-megye alispánja Vasvári Mihály, Kassa és Korpona követei.²

Ápr. 14-én tartotta a márcziusban megválasztott gravaminalis deputatio első ülését. Hat tárgykör volt számukra kijelölve: az ötödik bizottság kapta azt a föladatot, hogy a katonai kihágásokat gyűjtse össze és terjesztszen róluk javaslatot az országgyűlés elé. Fontos ebben az, hogy a diéta katonai téren egyelőre a sérelmeken túlmenni nem akar.

A gravaminalis deputatiók tárgyalásának irományait nem ismerjük, de tudjuk azt, hogy a sérelmek tárgyalási módját a rendek nem helyeselték. A máj. 9-iki gyűlésen jelentette a personalis, hogy a király a katonai sérelmek tárgyalását a haditanács és a kancellária bizottságára bízta. Az uralkodó szempontjából ez volt az egyetlen lehetséges eljárás, mivel a katonaság központi hatósága a haditanács. Viszont a magyar törvények értelmében lehetett ellene kifogást emelni, mert az 1655: VI. t. cz. ezekre nézve nem fogadta el a haditanács illetékeségét. De a rendek nem e szempontból kifogásolták, hanem azért, mert attól féltek, hogy ez esetben aktákkal temetnék el az ügyet. A personalis azonban azt a választ adta, hogy a hatá-

¹ Hadi levéltár. 1708 okt. 27. Reg.

² Acta dietae 1708. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

rozás a király joga, a rendeké pedig csak a kérelem; azonkívül lehetetlennek tartotta azt, hogy a katonai ügyeket, a melyek a rendek felfogása szerint is a haditanács hatáskörébe tartoznak, az országgyűlés intézze el. Különben is — jegyezte meg — mivel a haditanács kiadványait a király írja alá, ez az ő személyes ténye és tényleg szerepel ez eljárásnál polgári hatóság is, t. i. az iratokat az országnak kiadó kancellária.¹ A personalis véleménye szerint tehát ki van zárva az, hogy Magyarország a katonai ügyekbe avatkozzék. A rendek azt felelték erre, a mi a fennálló magyar törvények szerint jogos is volt, hogy a szóbanforgó sérelmek nem érintik a haditanács jogkörét; ha pedig ez, a mint a personalis állítja, tisztán hadügy, akkor egyáltalában nem tartozhat a polgári hatóságok elé, tehát a kancellária se illetékes benne. Az eredmény az lett, hogy a haditanácsban való bizalmatlanság következtében a personalis ellenkezése daczára is belekerültek a katonai sérelmek az ország sérelmei közé.²

Máj. 21-én végezték el a gravamenek tárgyalását, 22-től kezdve a főrendekhez kerültek, azok megjegyzései után vissza az alsó táblához, a hol felolvasásuk jun. 23-ig tartott.³ Jun. 24-én terjesztették őket az uralkodó elé.⁴

A fölterjesztés⁵ köszönetet mond Józsefnek a diéta összehívásáért és a királyi előterjesztések jóindulatáért. A mi pedig a sérelmeket illeti, ezeken úgy akarnak segíteni, hogy orvoslásukat a királyi hitlevél conditiói közé kell venni. A föltételek negyedik pontja vonatkozik a hadügyre, de igen röviden foglalkozik vele. A követi utasításokból láttuk, hogy a megyék és városok katonai ügyekben újítást behozni nem akartak és ezeknek az utasításoknak teljesen megfelelt a conditiók negyedik pontja. Arra kéri a királyt, hogy a végbeli kapitányságok betöltésénél tartsa szem előtt az 1608 (a. c.): XI. törvényezikket, azaz a kapitányokat a királyi tanács meghallgatásával

¹ *Acta dietae* 1708. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

² U. o.

³ Országos levéltár. *Országgyűlési irományok*. Lad. R. fasc. N. B.

⁴ *Diarium et acta dietae* 1708. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 564.

⁵ *Acta dietalia anni 1709*. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 588.

született magyarokból nevezze ki. A mi pedig az ország katonaságára vonatkozik, a magyarországi hadak főkapitánya a nádor, tisztjei pedig csak magyarok legyenek. A végek védelméről gondoskodjék maga a király. A visszafoglalt volt végvárak kapitányai szintén a nádortól függjenek, Horvátországban pedig a bántól és azonkívül legyenek alárendelve az ország törvényeinek. Az idegen katonaság ellen mindössze az a kifogás, hogy az 1670 óta nagyon sokat garázdálkodik, tehát kihágásaikat büntetni kell és érettük kárpoztólásról gondoskodni.

Az országgyűlés katonai programja tehát szigorúan az utasítások szerint készült. Katonai téren fenntartja az ország törvényes jogát, meg akarja teremteni a magyar hatóságok befolyását, de nem részletezi, mint láttuk, a personalis befolyására a katonaság garázdálkodását.¹ Ez ellen azonban gyökeres orvosság volna az, hogy a katonaság az ország törvényei alatt áll, tehát minden kihágása ügyében a nemesség maga ítélkezik. Ez pedig az az álláspont, a melyet jó száz év óta állandóan elfoglalt Magyarország, annál több nincsen benne semmi. Sokkal inkább nevezetesek azok a kérdések, a melyek nincsenek benne a gravame-ekben: miféle katonaság az, a mely a végeken volt és ezután a nádor rendelkezése alá kerül; miféle katonaság az, a mely független a nádortól, de a melynél a tisztek kinevezésére a királyi tanács befolyást gyakorol; miféle katonaság az, a melynek kihágásai ellen panaszt emelnek ugyan, de kivitelét mégsem kéri; mennyi ennek a száma és végül ki tartja el ezt a katonaságot? Ezek azok a pontok, a melyek miatt a mindennapi összekocczanások voltak és mégis teljesen kimaradtak a rendi föliratból. A conditiók negyedik pontja tényleg nem tesz egyebet, mint azt, hogy megőrzi az összes prærogatívákat, a melyeket a hadügyekre vonatkozólag hamarjában össze lehetett gyűjteni. Sőt még az is kimarad belőle, a min pedig a diétán sokat vitatkoztak, t. i. a haditanács illetékességének kérdése.

¹ Az összes szabad királyi városok panasza szerint a garázdálkodások a következő esetekben fordulnak elő: a katonaság szétosztásánál, téli elszállásolásánál és élelemmel való ellátásánál. *Volum. I. act. diet. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 565.*

Az igaz, hogy az országgyűlésen elhangzó szavak a haditanács illetékességét Magyarországra nézve nem tették érvénytelenné és az 1708 áprilisában épügy kiosztotta a magyarországi csapatokat, mint azelőtt. Ez a megterhelés pedig nem volt csekély, mert a Rákóczi fölkelés miatt szokássá vált az, hogy az összes császári csapatok $\frac{2}{5}$ -e Magyarországon és Erdélyben legyen.¹ Az 1708-iki kivetés szerint a hazánkban elhelyezett csapatok állása a következő: várórség volt 84, tábori katonaság 64 compánia és ezenkívül Heister és Löffelholz egész regimentjei.² Az ezredek létszáma 1695-től kezdve átlag 1800 ember,³ az alap szerint a magyarországi katonaság 1708-ban kb. 26,000 embert tett ki, tehát nagyjában egyezett az 1700-iki létszámmal.⁴ Hozzá kell azonban tenni, hogy a számadatok ekkor nem egészen megbízhatók, mivel a létszám némely ezrednél nagyon lepadt, azonban épen 1708-ban kezdettek hozzá hazánkban a regimentek kiegészítéséhez.⁵ Mivel pedig ekkor Magyarországon a fölkelés miatt adót kiróni nem lehetett, a szükségleteket természetben szedik be, Magyarországtól és Erdélytől évente két millió forint értékűt.⁶ Ennek behajtása körül követhette el a hadsereg még inkább a kihágásokat, mint a pénzbeli adó beszedésénél. A király a katonákat fizetni nem tudta, mivel magának az udvarnak is olyan nagy volt a szüksége, hogy József még a diéta költségeire is kénytelen volt kölcsönt felvenni.⁷ Segíteni a bajokon úgy akartak, hogy a haditanács a katonai kihágások ügyében pontos jelentést kért, hogy orvosolhassa őket.⁸ Ez azonban nem akadályozta meg azt, hogy a csapatvezéreknek seregük zsoldjáért folytonos kérelemmel ne kelljen a haditanácshoz fordulniok.⁹ A költségek csökkentésére elren-

¹ *Feldzüge* X. 9.

² *Hadi levéltár* 1708 ápr. 17.

³ Müller, *Die k. k. öst. Armee*. I. 20.

⁴ *Feldzüge* III. 398.

⁵ *Feldzüge* X. 65.

⁶ U. o. 53.

⁷ 1708 ápr. 30-án vesz fel 3000 frtot az Erdődyektől. *Libri resolutionum*. Orsz. ltár.

⁸ *Hadi levéltár*. 1708 jul. Exp.

⁹ *Hadi levéltár*. 1708 jul. Exp.

delte a haditanács azt is, hogy ha valamelyik regimentnél több katona van, mint a létszám kívánná, a fölösleget tüstént el kell bocsátani.¹ Azonban még így se volt elég a pénz, Schlicknek nem tudtak 100,000 és még három izben szállítandó 50—50,000 forintot adni, hogy azzal hadipénztárt alapítson Magyarországon.² A zsoldosok fizetésében is óriási volt a hátralék. Schlick katonái két hónapi zsoldot kértek, a központi hadipénztár pedig kijelentette, hogy pénze nincsen; a vezérek kérelme ezután csak arra szorítkozott, hogy annyi pénzt kapjanak, a melyből legszükségesebb kiadásait fedezhetik.³ A természetbeli szolgálmányokkal, a melyeket még a háború előtt róttak Magyarországra, hasonlóképp állott a dolog. 1708 febr. 22-én jelentette Pálffy, hogy nincsen se pénze se naturaléja, a megyék pedig fizetés helyett elengedést kérnek.⁴ Az erőszakos behajtás pedig minden valószínűleg hiábavaló volt, mert maga a haditanács rendelte el felfüggesztését.⁵ A végrehajtással való adóbeszedés azért nem ért semmit, mert költségei felemésztették a behajtott összeget.⁶ Józsefben megvolt az igyekezet az ország terheinek könnyítésére, de az orvoslást nehezzé tette a sok visszaélés. Az úgysis nagyszámú csapatok költségeit még csak fokozta az, hogy a magyarországi sereget túlterhelték generálisokkal,⁷ a kiknek fizetése még súlyosabbá tette a hadi terheket. Pénz hiányában a katonaság törvénytelenül rátette kezét az elkobzott jószágokra, hogy onnét fedezze költségeit.⁸ Az összes bajok orvoslása nem állott a haditanács módjában, mindössze annyit tudott megtenni, hogy ha valahol sok volt a katona, áthelyezte őket más megyébe⁹ és így ezt bizonyos költségtől megszabadította. A megyék viszont maguk könnyítették terhei-

¹ U. o. 1708. máj. 3. Reg.

² *Hadi levéltár.* 1708 máj. 14. Reg.

³ U. o. 1708 okt. 24. Reg.

⁴ U. o. febr. 22. Reg.

⁵ U. o.

⁶ *Feldzüge* I. 50.

⁷ *Hadi levéltár.* 1708 decz. Exp.

⁸ U. o. Reg. több helyen.

⁹ Pl. 1708. telén. U. o.

ken és lefegyverezték a megyei katonaságot.¹ Szóval hadügyekben állandó volt a zavar és a bizonytalanság és mindez teljesen érintetlenül hagyta a diétát. Az a mondat, hogy a csapatok a nádor alatt állanak, aligha mondott annyit, hogy ezzel a haditanács illetékessége Magyarországon megszűnik.

A katonai kötelezettségről mindössze egy pont szól és ez is a régi intézkedések ismétlése. Azt mondja, hogy a nemesség a király vagy a nádor vezetése alatt, de csak az ország határain belül katonáskodik.²

A király átvette a rendek kívánalmait, az országgyűlés pedig még júniusban eloszlott, mivel nagy volt a nyugtalanság a felkelés miatt.³ Minthogy pedig a diéta nem maradt együtt, a katonai sérelmek ügyében végleges intézkedést hozni nem lehetett. A király azonban kitartott álláspontja mellett és már augusztusban megkezdte a gravamenek átvizsgálását. Az országgyűlés katonai pontjait a haditanács elé utalta, a mely adott is róla véleményt, de úgy, hogy a végleges döntés a miniszteriumnak maradjon.⁴ Egyelőre pedig ment minden a régi mód szerint. Úgy látszik azonban, hogy egyet mégis elvégzett az országgyűlés: küldött ki egy bizottságot, a mely határozott a fölött, mi jár ezen a télen a katonaságnak. Ennek határozata alapján 1709 jan. 12-iki rendeletével utasította a haditanács mindazokat, a kiket illetett (Heistert, a magyar kancelláriát stb.), mint kell a katonaságot ezen a télen ellátni. Az utasítás úgy hangzott, hogy a lónak való portiót mindenütt természetben rőjják le, az embernek való portiót pedig, amennyire lehet kenyeret kapni, szintén természetben, a hol a lakosságtól nem lehet kenyeret kapni, oda szállítani kell. A portio ezidőtájt a következő értékű volt: embernek való portio egy font hús és két font kenyér, lónak való nyolcz font széna, hat font zab naponta, hetenként egy köteg szalma. Pénzbeli értéke az elsőnek hat és kilencz krajczár közt váltakozott, a másodiknál állan-

¹ U. o. 1708 aug. Exp.

² *Volumen I. act. etc.* M. N. Muzeum Fol. Lat. 565.

³ *Acta dietae* 1708. U. o. Fol. Lat. 560.

⁴ *M. N. Muzeum. Törzsanyag.* 1708 aug. 17.

dóan hat krajczárt tett ki.¹ A pénzbeli szolgáltatásokat a megyéktől a pozsonyi hadi biztosság utasításai szerint kell behajtatani, az executiótól tartózkodni lehet. Az udvari kamarát utasítják, hogy minden szükségessel lássa el Magyarországot.² A haditanács előterjesztésére József ráírta beleegyezését, ebből pedig világos, hogy 1708—9 telén még nem érvényesült az a befolyás, melyet katonai ügyekben a diéta a nádor számára követelt. A megállapodásokat a kancellária adja az országnak tudtára. Egy fontos változást mégis jelent az 1708. esztendő: a hadsereg eltartására szükséges adót nem vetik ki Magyarország megkérdezése nélkül. Az az eljárás, hogy a király Magyarországon a katonaság ellátására bizottságot hív össze, mely az adót megajánlja és a megyék között szétosztja, 1708-ban fordult elő először.

A bizottság tárgyalásának lefolyását nem ismerjük, az új mód szerint megajánlott adómennyiséget azonban igen. Kitesz ez a természetben kiszolgáltatót kenyéren kívül 73,937 portiót, az embernek valót havonta négy, a lónak valót három forintjával számítva.³ Az adó a hat téli hónapra, 1708 nov. 1-től 1709 ápr. 30-ig van kivetve. Mivel a portiókat lehetőleg természetben akarták lerovatni, a haditanács rendeletében nincsen benne a 73,937 portiónak megfelelő pénzüsszeg. De ha felveszünk, hogy a következő évtől fogva állandóan ismétlődő szokás ekkor már megvolt, $\frac{2}{3}$ -át embernek, $\frac{1}{3}$ -át lónak való portiónak számíthatjuk és ez esetben pénzbeli értéke kitesz 1,626,626 forintot, tehát nem is egészen felét annak az összegnek, a mit az 1697-iki rendelet kirótt az országra. Katonai ügyek terén 1708-ban csak ennek az adónak kirovása állott Magyarországot rendelve hatalmában. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ez a befolyás mindig csupán ekkora marad, mert a nemességnek az országgyűlésről felküldött kívánalmaira nézve az udvar még nem döntött.

¹ Az 1711-iki katonai regulamentum alapján.

² *Hadi levéltár.* 1709 jun. 321. Exp. Die nach der Comisionen von Pressburg Anweisung.

³ U. o. 1709 jun. 70. Exp.

Ezalatt megindult a készülődés a diéta folytatására. A rendekkel tudatni kellett, mit válaszol a király fölliratukra, ez pedig csak az országgyűlésen történhetett meg. Megmaradt mostanra is az a törekvés, hogy ezen a diétán minél nagyobb számban jelenjenek meg Magyarországból. A minisztertanács tárgyalás alá is vette azt a kérdést, vajjon az 1709 május 15-én folytatandó diétára csak azokat hívják-e meg, a kik a diéta kezdetén Pozsonyban megjelentek. A határozat az volt, hogy az időközben áttérteket is meg kell hívni,¹ hogy annál inkább nyilvánvaló legyen, mily nagy József pártja az országban.

A diétán jelenlevő rendeknek mult évi feliratára 1709 máj. 28-án felelt a király.² A válasz szerint (4. pont) a nemesség «nyílt háborúban» kötelezve van bandériumainak kiállítására vagy helyette pénz fizetésére, úgy hogy szükség esetén mindnyájan kötelesek valamely módozat szerint áldozatot hozni. Hogy melyik módozat szerint, erre nézve ő Felsege már régebbi előterjesztésében megígérte, hogy ennek eldöntésében a törvényes utat meg fogja őrizni. Ugyancsak azt is akarja ő Felsege, hogy a nemesség többi kiváltságai is megőriztessenek, tehát katonai beszállásokat nemesi, vagy papi birtokokon nem enged meg, sőt a parasztszakra se fog más terhet róni, mint a miben az országgyűléssel megegyezik. Ha pedig valamely váratlan eset fordulna elő, pl. ellenség törne az országra, vagy a jelenlegi háború nem engedné meg a nagyon is sürgős ügyek letárgyalásának rendes menetét és formáját, ily esetben nemcsak tanácsosnak, hanem egyenesen szükségesnek látszik, hogy a rendek országgyűlésileg küldjenek ki megbizottakat és ő Felsege velük határozza meg, miképen és mennyi adót fizessen az ország. Az adófizetők helyzetének könnyítése céljából pedig nagyon szükségesnek tartja, hogy az armalisták számát tovább ne szaporítsák. Ez volt első fogalmazata az 1715 : VIII. törvényezikknek és ez volt a felelet arra a kijelentésre, hogy a nemesség a király, vagy a nádor vezetése alatt csak az ország határain belül kato-

¹ Hadi levéltár. 1709 okt. 241. Exp. 1709 ápr. 10-ről datálva.

² A leirat megvan: *Acta dietalia anni 1709*. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 588.

náskodik. Hozzá kell tenni azt, hogy József nem érinti a diéta adómegajánlási jogát, de ügyes átmenettel módot keres arra is, hogy országgyűlés nélkül lehessen adót róni Magyarországra, még pedig az 1708-iki minta szerint.

A felelet egy pontban föltűnően hasonlít a rendek feliratához: a mint az, úgy ez is szerfölött nyomatékosan hangsúlyozza a törvényes alapot. Szinte rákényszeríti az embert annak a kérdésére, miért kell ezt oly sűrűn hangsúlyozni. A felelet nagyon egyszerű: azért, mert nem alapszik törvényen. A királyi leirat szerint a nemesség vagy hadba száll, vagy pénzt fizet helyette; ennek az állításnak nincs törvényes alapja, mert a *primæ nonus* szerint «*militare dumtaxat tenentur*». Miért tolja be ide a király felelete a második módozatot is, annak magyarázata igen egyszerű: ilyen okoskodással még a nemességet is meg lehet Magyarországon adóztatni, a mi nyíltan bevallva nem sikerült volna. Az ajánlat még igen engedékeny hangú, mert *alternative* engedi meg vagy a katonáskodást, vagy helyette a pénzfizetést. A magyar alaptörvény egyoldalú megváltoztatása azért szükséges, hogy nagyobb ellenállás nélkül lehessen a nemességet arra bírni, hogy vagy tényleg katonáskodjék, vagy adót fizessen helyette. Még az «*aperto bello*» kifejezés se helyes, mert a törvény ez esetben se kötelezte erre a nemességet. Másik nagy engedékenysége a leiratnak az a kijelentés, hogy a király csak a törvényes úton fogja eldönteni ezt a kérdést és a nemességre bizza, mit ajánl meg, katonát-e vagy pénzt-e. Ez annyit jelent, hogy katonai ügyekben szabadon nyilváníthatja véleményét az ország. A többi pont csak mint csereérték szerepel az első helyett, így pl. az, hogy csak a diéta útján vehetnek ki adót az országra stb. Jellemző azonban a nemesség éber figyelmére, hogy csak ez az ígéret lett törvényté, a mely tulajdonképen azért készült, hogy törvényesítsen egy fennálló állapotot. Ez volt az adómegajánlás olyan módja, mely szerint nem a diéta, hanem egy nemesi *concursum* ajánlja meg az adót. Igaz, hogy itt most még igen erős korlátozások vannak, de a gyakorlatban könnyű volt a kis akadályt nagyra tüntetni fel és az országgyűlés helyett azonnal *concursum* követelni.

Erre következik a válaszban a másik vitás pont: az idegen

tiszteknek ügye (22. pont). Erre nézve a király a rendeknek az előbbihez teljesen hasonló, törvénycikkkel körülbástyázott feleletet ad. E szerint az idegen tiszteknek szükségessége Magyarországon kiviláglik Szent István első törvénykönyvének 6. pontjából, az 1222 : XI., az 1538 : XI. és az 1552 : XXXI. törvénycikkekből. Szinte megijed az ember a paragraphusok nagy számától, de szerencsére nem kell őket nagyon komolyan venni. Szent István idézett törvénye a hospesekről szól, kiknek behívását ajánlja Imrének, ezek tehát nem tisztviselők; az 1222 : XI. t.-cz. azt mondja, hogy a hospesek a királyi tanács hozzájárulása nélkül nem nyerhetnek semmi méltóságot; az 1538-iki országgyűlés cikkelyei nem maradtak ránk, de a rá vonatkozó iratokban erről a kérdésről nincsen szó. Az 1552 : XXXI. t.-cz. a bányatisztviselőkről mondja azt, hogy idegenek is lehetnek, de a magyar törvények alá vannak rendelve. Az idézett törvények egyike se szól tehát a leirat mellett, de nem is ez a felelet fontosabb része, hanem az, a mi utána következik; ezt a király úgy sem tartja sürgősen megoldandónak, azért használja fel az officialis szónak azt a tulajdonságát, hogy az mindenféle tisztviselőt jelent. De mivel a conditiók negyedik pontja a nádor főkapitányságáról beszél, utána pedig azonnal a magyar tisztekről, világos, hogy csak katonatiszteket érthet, a királyi leirat pedig mindenféle egyéb tiszteket ért, a katonatiszteket kivéve. Innét érthető, miért felel a leirat fordított sorrendben a diéta előterjesztésére, miért szól először a tisztekről és csak azután a nádor főkapitányságáról. Olyan sorrendben, mint a gravamenekben volt, nem lehetett volna az officialis szót polgári tisztviselőnek érteni és az említett törvénycikkeket idézni. Ezek után természetesen könnyen egyezik bele a király abba, hogy az 1485 : IV. t.-cz. értelmében a nádor legyen az ország főkapitánya, de nem mulasztja el hozzátenni, hogy csak az insurregens hadseregé.¹ Ez pedig ismét nem jelenti azt, hogy az országnak volna befolyása a katonaságra.

A magyarországi generalatusok kérdését a felirat (46. p.) elsőrangú fontosságúnak jelölte meg. A felelet szintén ebbe

.. ¹ Nonnisi ad casus insurrectionis.

kapaszkodik; mivel annyira fontos dolog, jól meg kell gondolni, hosszas előmunkálatot igényel és a jelenlegi zavarok alatt egyáltalában nem lehet rajta változtatni. De ha a fölkelés véget ér, a király fog módot találni arra, hogy ezt az ügyet üdvösen intézzék el.

Azután következnek a katonai kihágások (47. p.). Ő Felsége sajnálattal veszi ezeket tudomásul és siet kijelenteni, hogy nemcsak idegen katonaság, hanem magyarok is követik el. A kihágásokat azonban a fennálló zavaros helyzet miatt nehéz orvosolni, de a mit tehet, megteszi most is, a békés idők helyreálltával pedig részletesen intézkednek majd felőle. Fontos dolog a válaszban az, hogy a leirat semmivel sem mond többet, mint a mennyit a magyar törvények évszázadok óta megköveteltek.¹ Ehhez pedig csak úgy mellékesen veti oda a leirat, hogy «a katonaságról, melyet idegennek mondanak a rendek, véleménye szerint a következő diétán kell tárgyalni.» Hasonló a felelet egy másik visszaélésre nézve (9. p.): a tizedek bérléséről, mely a véghelyeken a katonaság eltartására szolgált, a béke helyreálltáig nem lehet határozni.

Összefoglalva az egészet, a leirat megfelel a fölirat minden pontjára, egyben-másban elcsavarja annak értelmét, végeredményben pedig kimutatja, hogy nem az utolsó szó, mivel mindenben lehetőleg a halasztás álláspontjára helyezkedik. Legfontosabb benne az, hogy míg az insurrectiót és annak élén a nádor főkapitányságát elfogadja, addig az idegen katonaságról most nem akar tárgyalni. Ez a körülmény előre sejtette, milyen lesz a megoldás az idegen katonaság dolgában, előre mutatta, hogy ebbe a kérdésbe a király nem fog a nemességnek beleszólást engedni. Az insurrectiót készségesen átengedte nekik, de arról tudta mindenki, hogy nem ér semmit.

¹ Az 1521: XXIV. t.-cz. már szól a katonai kihágásokról.

II.

Az országgyűlés tárgyalás alá vette a király feleletét és 1709 aug. 13-án adott rá választ.¹ A mi a nyílt háború esetén a banderiumok kiállítását, vagy helyette pénz szolgáltatását illeti (4. p.), hivatkoznak a rendek az 1681: XLVI., XLVII., LXVI. és az ezekben idézett törvénycikkekre. Ezzel aztán elűtötték a királynak azt a követelését, hogy a felkelés helyett bizonyos pénzösszeget fizessenek, mert az idézett törvények világosan csak az insurrectióról szólnak, nem pedig e helyett valami pénzbeli egyenérték fizetéséről. Ebben a pontban a törvény annyira a nemesség mellett szólott, hogy a törvénycikk idézésén kívül nem kellett egyebet felelniök. De mégis hozzá tesznek olyat is, a mi már nem alapszik törvényen. Kijelentik, hogy a fölkelést csak a belső háború lecsillapítása után és csak a török ellen viselendő háborúra adják, holott az 1435: I. t. cz. ezt a korlátozást nem ismerte; viszont örömmel veszik tudomásul a nemesi házaknak a katonai beszállásolásoktól való mentességét. Az ellenséges beütés alkalmával a parasztok által fizetendő adónak megajánlására vonatkozólag véleményük az, hogy az adó ügyében való tárgyalások mindig az országgyűlésen történtek a rendek által és nem megbizottak által, azért ne kívánja tőlük ő Felsége, hogy a törvény ellen cselekedjenek. A két főpontban tehát nem fogadják el a leiratot, illetőleg a törvényre való hivatkozással ügyesen kitérnek előle. Azután pedig kijelentik, hogy a nemesítés egyedül ő Felsége joga, e tekintetben ők legfeljebb kérelemmel állhatnak elő.

Volt már szó róla, hogy a leirat az officialis szót csak polgári hivatalnokot jelentőnek vette. A válaszfelirat mindenekelőtt (22. p.) constatálja a tévedést, hogy ez a szó kétféle tisztviselőt jelent — polgárit és katonait — de ennek daczára beleegyezik abba, hogy a katonai tisztségek ügyében a jövő diétán döntsenek, abban a reményben, hogy ő Felsége ezt velük együtt és a törvény szerint intézi el. A többi fajtájú tisztviselőkre nézve az a nézetük, hogy az idézett törvénycikkeket

¹ *Acta diet. 1709.* M. N. Múzeum. Fol. Lat. 588.

újabbak, mint pl. az 1681:XXVII. t.-cz., már úgysis eltörölték, ezekről tehát még a jelenlegi országgyűlésen lehet határozni.

A nádor főkapitányságára vonatkozólag a rendek álláspontja az, hogy a nádor nemcsak az 1485:IV., hanem az 1555:I. és 1681:I. t.-cz. szerint is főkapitánya az országnak és nemcsak a nemesi fölkelésnek, hanem bármiféle más katonaságnak is. Ezért tehát mindaddig, míg a jövő diétán ő Felsege a rendekkel a hadi ügyekre nézve végzést nem hoz, mindenféle nemzetiségű katona a nádortól függjön. Ez a felelet már maga is jogfeladás, mert ha az idézett törvények szerint a nádor mindenféle katonaság főkapitánya, fölösleges e kérdésről tovább tárgyalni.

Hogy mégis belemennek a tárgyalásba, annak magyarázata az, hogy a rendek törvényidézése teljesen megfelel a király eljárásának, époly kevéssé elcsavarás nélkül való, mint a királyé volt. Az alapul vett 1485:IV. t.-cz. kifejezetten az insurrectióról beszél, tehát semmiesetre se lehet belőle azt következtetni, a mit a rendek következtetnek. Az 1555:I. t.-cz. mindössze annyit mond, hogy a nádor a katonai ügyeket ő Felsege nevében a törvény szerint végzi, az 1681:I. t.-cz. felsorolja a régebbi törvénycikkeket, a melyek ugyanerre a tárgyra vonatkoznak, de ezekből se lehet beigazolni, hogy a nádor az összes katonaságnak a feje. Az 1618:IV. t.-cz. az, a mely kijelenti, hogy az összes, bármily nemzetiségű csapatok kapitányai a nádortól függnék, de a katonaság függéséről ebben sincsen szó. A törvénykönyvből tehát nem lehetett beigazolni, hogy a magyarországi összes katonaság feje a nádor, viszont be lehetett bizonyítani azt, hogy a törvény ellene van az idegen katonatiszteknek. Innét van, hogy mindkét fél elferdítve idézi a paragraphusokat, hogy valamikép törvényes alapot teremthessen magának. Meg kell azonban jegyezni, hogy a törvények elcsavarását fölülről kezdték, a rendek csupán követték a nekik mutatott példát.

Nincs kifogása a feliratnak az ellen, hogy a katonai parancsnokságok elrendezése a jövő diétára maradjon (46. p.) és köszönettel veszi tudomásul, hogy a kihágások orvoslására nézve mindent megtesz ő Felsege; a felirat szerint ez úgysem

tartozik az országgyűlés elé, mert a törvény értelmében szabadon rendelkezik benné a király. Belenyugosznak a rendek abba is, hogy az idegen katonaság ügye a legközelebbi diétára maradjon, a dézsma árendálására nézve azonban kérik a régi törvények megtartását (9. p.)

A feleletben legfontosabb az, hogy a nemesség igyekszik néhány tételt úgy feltüntetni, mint a melyről már egyáltalában nem is kell szólni. E tételek legfontosabbika az, hogy Magyarországon a nádor mindennemű seregnek a főkapitánya. Láttuk viszont, hogy a király felfogása szerint, a mi pedig a törvényeknek teljesen megfelelt, ez a főparancsnokság csak az insurregens seregére nézve érvényes. Ebből folyik a diéta álláspontja: a miben kétes volt igazsága, azt olyannak vette, hogy azon a törvény szerint nem is lehet vitatkozni, mert már el van intézve. A másik jellemző vonás az, hogy az országgyűlés semmiben nem hoz végzést, úgy, hogy szinte önkénytelenül felvetődik az a kérdés: ha ennyire el lehet halasztani a szőnyegen forgó katonai kérdések elintézését, mi szükség van arra, hogy ennyit beszéljenek róla. A dolog olyannak tűnik fel, mintha mind a két fél kerülné a nehéz probléma megbolygatását és azért hagyja a döntést későbbre. A papiroson folytatott harcot még a megoldás előkészítésének se lehet venni, mert a legfontosabb fogalmakat se határozzák meg, így pl. még azt sem mondják meg, mi az idegen katonaság. A király úgy beszél róla, hogy «a katonaság, a melyet külföldinek mondanak»,¹ a rendek úgy, hogy «az idegen katonaság, a melyet tényleg külföldinek ismernek.»² Ez elnevezésekből világos, hogy az idegen katonaság fogalmának tartalma nem volt ugyanaz mindkét félnél; különben is említettük már, hogy József véleménye az volt: kérdés, lehet-e idegennek nevezni azt a katonaságot, a mely az országot védi.³

Maga a válaszfelirat szintén világosan mutatta, mennyire nincs egyetértés a király és a nemzet között. A felirat minden-

¹ De milite vero, qui dicitur extraneus.

² De milite extraneo, qui re vera extranei esse perhibentur.

³ Bidermann, *Geschichte der Gesamt-Staats-Idee*. II. 148.

ben fenntartotta a nemzet törvényes jogát és még arra se volt kapható, a mibe már a tavalyi diéta beleegyezett — igaz, hogy csak ideiglenesen — hogy t. i. a hadi adó megajánlását egy bizottság is elvégezhesse. Ezt a jogát fenntartotta a országgyűlésnek, de ezenkívül semmi befolyást nem tudott szerezni a katonai ügyekre. Mikor a diéta összeült, éppen akkor folyt a nagy tanácskozás a fölött, mi módon lehetne a magyarországi katonaságot jobban ellátni, a katonai raktárak és a tábori sereg szükségletén segíteni.¹ Semmit sem tudunk arról, hogy ide az országgyűlést meghívták volna; a rendek beavatkozása a hadügyekbe kimerült az adómegajánlásban. Ennek elintézésére azonban csak a törvény betűje szerint volt hivatva az országgyűlés, mert tényleg éppen úgy, mint a múlt évben, egy bizottsága intézte el. Fontos ezt kiemelniünk azért, mivel ettől kezdve József rendszerré tudja tenni azt, hogy az adóról nem tárgyal a diétával, hanem csak annak egy deputatiójával, a mely bizottság azonban nem az országgyűlés ideje alatt ülésezik, hanem annak befejezése után, rendszeren az év vége felé. Az új rend miatt kellett ennek így lennie. Míg a nagy török háborúk tartottak, az adózás módja alkalmazkodott ahhoz, mikor van szükség katonaságra. A sereg csak addig volt együtt, míg a háború tartott, aztán feloszlatták; mivel pedig a török a nyári hat hónapot vette hadműveleti időnek, az adót is ezalatt szedték be, mert ekkor volt rá szükség. A XVI. század legutolsó adómegajánlása, az 1600-iki, úgy szól, hogy az adót két részletben fizetik, Pünkösdkor (máj. 21.) és Szent Jakab napján (jul. 25. 1600: III. t.-cz.). A mint a 15 éves háború befejeződik, noha marad az országban állandóan együtt tartott sereg, mégis a zsitvatoroki béke után megkezdődik a lassú átmenet az adóbeszedés módjának megváltoztatására. Az adót nem a nyári hónapok alatt szedik be, hanem egyik felét már ősszel. 1613-ban fele jun. 24-én, fele szept. 29-én fizetendő (1613: IX. t.-czikk), öt év múlva mindkét részlet ősszel, szept. 8-án és nov. 30-án 1618: XXXVI. t.-cz.), 1622-ben pedig már tisztán a téli hónapokban, nov. 1-én és febr. 2-án (1622: XXXII. t.-cz.). Még ké-

¹ *Feldzüge*. XI. 237.

sóbben csak egy határidő van, az is télen, pl. 1625-ben márcz. 13-ika, 1630-ban január 6-ika stb. A változás okát a török háborúk hosszabb időre való megszűnésében kell keresnünk oly módon, hogy nyáron a parasztok eltartották a katonákat és csak télen kellett róluk a királynak gondoskodni. Ez a szokás a XVII. század folyamán állandósul és József 1705 óta a számadásokba is behozza a katonai évet,¹ a mi a katonaságnak téli szállásba vonulásától, nov. 1-től, a következő nov. 1-ig tartott és a mi csakis a fennálló viszonyokból folyó következmény lehetett. Így lett állandóvá az, hogy az adót nov. 1-től kezdve szedik a hat téli hónapban át, a hat nyári hónapban pedig nincs adózás.

Láttuk, Józsefnek sikerült keresztülvinni, hogy concursus ajánlja meg a katonaságnak 1708/9-ben a hat téli hónapra való szükségletet. Az országgyűlés fölrirta azonban tiltakozott ennek a módozatnak törvénybe iktatása ellen, de mivel ő maga le nem tárgyalta a hadi adót, 1709-ben megint bizottságot hívott egybe a király² és ez elé terjesztette kívánalmait. 90733·5 portiót kért,³ a mi pénzben megfelelt 1.814,640 frt-nak, tehát körülbelül 200,000 frttal volt több a tavalyinál. A tárgyalások lefolyásáról ez alkalommal még nem ismerünk részleteket, de igen valószínű, hogy József azért kért többet a múlt évi összegnél, hogy engedhessen belőle. 80,000 portióban, azaz 1.599,960 frtban egyeztek meg. Ennek $\frac{2}{3}$ -a embernek, $\frac{1}{3}$ -a lónak való portió, azt 3 frt, ezt 3 frt 30 kr-jával számítva, de azzal a kikötéssel, hogy az utóbbit pénzzel megváltani nem lehet. Ez évben az adót igen korán biztosították, nov. 4-én már kiadták a róla szóló rendeletet. Úgy látszik azonban, hogy a királylyal való alkudozások sikere daczára is az adómegajánlás aligha nyugodott reális alapon. A téli adóról már decemberben azt jelentette Heister, hogy azt Magyarországon aligha lehet beszédni, legfeljebb csak végrehajtással.⁴ Ez pedig annyira megbízhatatlan behajtási mód volt, hogy nem szívesen alkalmazták.

¹ Bidermann i. m. II. 20.

² A hadi tanács leirata conferentiákról beszél «mit einigen dazu deputierten ill. Magnaten». *Hadi levéltár*. 1709 nov. 30. Reg.

³ Bidermann i. m. II. 23.

⁴ *Hadi levéltár*. 1709 decz. Exp.

Az 1708. és 1709. évek történetéből látszik, hogy József nem a katonai kérdést tartotta sürgősnek, hanem csak annak pénzügyi részét, azt, milyen módon látja el Magyarország a benne elhelyezett katonaságot. Minden tisztán katonai ügyben szívesen egyezik bele a király a halasztásba, de az adómegajánlás dolgában a rendek tiltakozása ellenére is keresztülviszi szándékát és idején gondoskodik az adómegszavazásról. Ez mutatta, hogy ez volt az a kérdés, a melynek az országgyűlésen uralkodnia kellett volna, de a király ezt ügyesen ki tudta vonni a diéta hatásköre alól és teremtett magának kényelmes módozatot ennek az ügynek elintézésére, t. i. a rendek által kiküldött bizottságot. Ez volt az egyetlen, a miben megállapodás jött létre — igaz, hogy nem az országgyűlés hozzájárulásával — minden más katonai kérdés egyelőre függőben állott. Az elszállásolások ügyében Schlick elnöklésével és egy hadi tanácsos bevonásával a Pozsonyba összehívott bizottság intézkedett.¹ Úgy látszik, ugyanez a comissio volt megbízva azzal, hogy a katonai kihágások megszüntetése ügyében intézkedéseket tegyen.²

A hadi tanács 1709 telére elhelyezte Magyarországon a csapatokat, de az adót nem fizették. Kitünt, hogy Heister aggodalmi alaposak voltak, 1710 elején egyre-másra jelentették a császári tábornokok, hogy nem lehet az adót beszedni.³ Erre elrendelték az executiót,⁴ de ez se bizonyult célravezetőnek, mert az élelmezést így se tudták ellátni. A pozsonyi concursus az élelmiszereket nem az egész télre, hanem csak három hónapra szavazta meg⁵ és így a haditanács kényszerült utasítani az udvari kamarát, hogy Magyarországot máshonnan élelmezze, Budát Szlavoniából, Észak-Magyarországot Sziléziából stb.⁶ Bizonyos megyéket felmentettek a beszállásolás alól,⁷ minden egyéb

¹ U. o. 1709 decz. 8 és 10. Reg.

² *Mixta ex regnicolis et militaribus deputatio.* 1710 febr. 11. *Benignae resolutiones.* Orsz. Itár.

³ *Hadi levéltár.* 1710 jan. Exp.

⁴ U. o. 1710 ápr. 19. Exp.

⁵ U. o. 1710 jan. Exp. Nádasdy jelentése.

⁶ U. o. 1710 ápr. Exp.

⁷ U. o. 1710 febr. 22. Reg.

panaszt pedig a Schlick elnöklete alatt Pozsonyban ülésező bizottsághoz utasítottak.¹ A magyarországi katonaság egyelőre ez alatt a bizottság alatt állott,² noha ezt semmi magyar törvény el nem ismerte. A kamara előterjesztést tett, hogy a magyarországi csapatok ellátása céljából rójjanak ki adót az örökös tartományokra is.³ A csapatvezérek úgy segítettek pénzszükségükön, hogy leendő jövedelmeikre kölcsönöket vettek fel.⁴ A két évi diétai tárgyalás után tehát következett Magyarországra egy olyan esztendő, a mely katonai ügyekben a legnagyobb rendetlenséget mutatta és e rendetlenség ellen az országnak semmi orvossága nem volt.

A rendeket legfőlebb az vigasztalhatta, hogy 1710 február 10-én megkapták Józsefnek 1710 január 20-án kelt feleletét múlt évi válaszfeliratukra. A kancellária még 1709 augusztus 15-én vette kézhez az országgyűlés aug. 13-iki feliratát, aug. 29-én megkezdte olvasását, szept. 2-án pedig a király elé terjesztendő véleményének elkészítését. Ez a munka majdnem egy hónapig tartott, szept. 26-án fejeződött be.⁵ Magát ezt a munkát nem ismerjük, Józsefnek mindenestre ezen alapuló válasza azonban ismeretes.⁶ A kétszeri hasztalan próbálkozás meggyőzte az udvart arról, hogy Magyarországon törvény leple alatt valami újat becsúsztatni nem lehet, mert a rendek nagyon jól ismerik a törvényeket; 1709/10-iki tétel tapasztalatai pedig a mellett tanuskodtak, hogy a katonaság ellátása céljából szükséges a diétát nagyobb áldozatra rávenni, mint a meddig a concursusok mehettek. Az új leiratot tehát az eddigiekkel szemben jellemzi a legnagyobb őszinteség: most már nem akarnak a törvény leple alá bújni, hanem nyíltan tárnak fel mindent, és az új intézkedést nem a törvényre, hanem a szükségre és a szélszerüségre való hivatkozással kérik. Az eddigi leiratok nem

¹ U. o. 1710 jan. 1., febr. 3., márcz. 5. Reg.

² U. o. 1710 jan. 14. Reg.

³ U. o. 1710 márcz. 17. Reg.

⁴ Pl. Schlick. U. o. 1710 ápr. 6. Reg.

⁵ *Com. Nic. Illésházy manuscripta*. Vol. I. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 2914.

⁶ *Acta dietae 1709*. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 588.

adták az udvar szándékának hű képét, az 1710 jan. 20-iki resolutio az első, a melyből látni, mit akar az országgyűlés segélyével az udvar keresztülvinni, de ezt már nem úgy, mint olyat, a mi úgyis benne van a régi törvényekben, hanem mint határozott újítást. Itt kellett kitűnni, meg van-e még mindig a nemzet és a király közt az a nagy egyetértés, a melyet az 1708. és 1709. évek mutattak.

Az 1709 aug. 13-iki felelet negyedik pontjára nézve elfogadja József a rendek felfogását, mely szerint az insurrectio a király felhívására a törvény értelmében köteles kiállani, de hozzáteszi azt, hogy a rendek és minden a katonasághoz értő ember előtt teljesen világos, hogy ma már a régi harcsmóddal, tehát «egyedül a nemesség fölkelésével az országot kellőképpen megvédeni nem lehet». Ez volt az a nagy igazság, a melyet a király eddig habozott kimondani. Mivel pedig a nemesi fölkelés nem elegendő, erős és szabályozott katonaságot és rendes hadsereget kell tartani részint magyarokból, részint idegenekből és minden eshetőségre való tekintettel állandóan. De míg az insurrectio nem kerül pénzébe a királynak, az állandó seregnek zsoldot kell fizetni és erre a célra szükséges az adózás. Ezt az adót pedig a király a nemességtől várja abban a reményben, hogy az a régi példák nyomán (idézve az 1599: VI., XV. t.-cz.) részt fog venni az adózásban.¹ A leirat semmi kétséget nem hagy az iránt, hogy a nemesség megadóztatását akarja behozni, de épen azért eleget tesz az augusztusi rendi felirat kérelmének és kijelenti, hogy az adót az országgyűlésen kell megszavazni és csak arra az esetre kéri a concursust, ha már nem lenne idő az országgyűlés összehívására, vagy valami okból nem lehetne a karokat és rendeket a diétára kényelmesen meghívni. Fontos, hogy a leirat szerint a csatolt részek is részt vesznek a concursuson és minden jel arra mutat, hogy az udvar azt a bizottságot akarta állandóvá tenni. Miután t. i. a leirat a concursussal végzett, csak akkor jelenti ki, hogy a rendkívüli eseteket kivéve, mikor az országgyűlés nem ülhet össze, mindig a diéta dönt, a miből világos, hogy rendkívüli eseteket

¹ Status et ordines . . . sint pro parte concursuri.

vették fontosabbaknak. Ezzel szemben a király a legmesszebb menőleg terjeszti ki a nemesség mentességét a katonai beszál-lásolások alól. Igéri a legerősebb katonai fegyelmet, a tized dol-gának (9. p.) a rendek meglegedésére való elintézését. Az ide-gen katonatisztekről határozzon a jövő országgyűlés épügy a kapitányságokra nézve (22. p.). A 47. pontban foglalt követel-ésre, az idegen sereg kivezetésére nézve már nincs is meg-jegyzés. József úgysis benszülöttekből és idegenekből álló sere-get akar Magyarországon, ez a pont tehát magától elesik, nem is kell rá válaszolni.

Ilyen formában jelenik meg először az országgyűlés előtt a javaslat az állandó katonaság törvénybe czikkelyezéséről. Ez a katonaság magyarokból és idegenekből áll, a nemzetnek az adó-megajánlásnál egyéb köze nincsen hozzá. A legtermészetesebben felötlő kérdésekről nem esik szó. Nincsen benne még az se, mekkora ennek a seregnek létszáma, mennyi pénz kell ellátá-sára, noha 1710-ben a császár 36,000 katonájának¹ ellátásáról kellett Magyarországon gondoskodni. A leirat nem szól arról, fenn akarja-e továbbra is tartani a jelenlegi viszonyokat. Az világos a leiratról, hogy önálló magyar katonaságot nem akar-tak, mindössze csupán azt, hogy valamikép kipótolják ezt a két bajt, a mely állandóan nehezedett az armádiára: 1. hiányát a biztos alapnak az ország megvédelmezésében, 2. hiányát a biztos kulcsnak a költségek előteremtésében.² Ha a javaslat keresztülmegy, ez a két pont el van intézve: 1. van törvénye-sen elfogadott állandó katonaság, 2. van pénz annak eltartá-sára. Marad tehát a régi helyzet, de minden gyöngéjének meg-megszüntetésével.

Fontos dologról volt szó, érthető, ha az országgyűlés válasza soká késett és csak aug. 21-én lett készen, nemcsak a katonai, hanem egyéb kérdések is késleltették elkészülését. A felelet³ rögtön rátér a kérdés leglényegesebb részére, az adózásra. Annyival is könnyebb volt ezen kezdenie, mert a diéta fenntartja

¹ *Feldzüge*. XII. 95.

² d'Elvert, *Zur öst. Finanzgeschichte*. 221.

³ *Acta dietae 1709*. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 588.

ugyan a régi álláspontját, de elfogadja a Józsefét is. Adót csak az országgyűlés szavaz meg és nem is tudják elképzelni, hogy lehetnének esetek, mikor a rendek az adót nem ajánlhatnák meg. Mind a mellett megengedik, hogy talán mégis előfordulhatnak ilyen esetek, azért a királyi leiratnak erről szóló, de csak általánosságban tartott pontját most részletezik. Az ily körülmények között kiküldendő bizottságban vegyenek részt a nádor, a primás, a főpapok és a mágnások, a királyi tábla, a megyék, a városok lehetőleg nagy számmal, megtartásának helye mindig az ország határain belül essék. Ez a comissio alig különböznék valamit az országgyűléstől, hatásköre lenne az adó megszavazása és a megyék közt való kiosztása. Ezt felelik a concursusra vonatkozólag, a katonaságra nézve pedig igen röviden azt válaszolják, hogy a nemességet kiváltságai ellenére semmi esetre se lehet adózásra kötelezni, elégedjék meg ő Felsege a törvényes insurrectióval.

A mikor tehát mind a két fél őszintén nyilatkozott, kitűnt, hogy köztük a megegyezés lehetetlen. A király a szükségre, a nemesség azon kiváltságaira hivatkozott, a melyek ellen törvényesen semmit sem lehetett tenni. Ezalatt pedig a nagy vitában kicsúszott egy pont és ez az idegen katonaság. József megmondja, hogy a nemesség megadóztatása a benszülöttekből és külföldiekből álló katonaság eltartására szükséges, a nemesség nem ad ugyan adót, de nem mondja meg, mire kellene ez a megtagadott adózás. Hallgatásának oka az, hogy ne kelljen kimondania, hogy az insurrectio nem elegendő, mert ezáltal saját kiváltságait ásná alá. Az idegen katonaságról hallgat az országgyűlés, holott eddig állandóan egyik sérelmi pontja volt. De ha ez ellen szól, nyilatkoznia kell arról is, ki védi hát meg ezt az országot, így pedig újra kötelelességről lett volna szó. De hallgat e felől a király is és egyenesen csak a katonaságról beszél, a mely Magyarországot védi, magyar és idegen nemzetiségű, de már nem idegen katonaság, mivel nem az uralkodó tartja el a maga erszényéből, hanem eltartására a magyar országgyűlés szavazza meg a költségeket. Ennek a két kölesönösen ható oknak esett áldozatul a magyar katonaság. A nemesség nem szólhatott róla, hogy neki ne kelljen megfizetnie a helyette

szolgáló katonaság költségeit, Józsefre nézve pedig eddig se volt ez a katonaság idegen. Így alkotja az 1710. esztendő katonai ügyekben a nagy fordulópontot: eltünteti a katonai sérelmek közül az idegen katonaságot; a király serege nem idegen többé, hanem csak «benszülöttekből és külföldiekből» áll. Ez a tárgy lekerült a napirendről, mivel fontosabb lépett helyébe, a nemesség szándékolt megajánlása, tehát a prærogativa, melynek megvédését pedig a közvélemény a legfontosabb dolognak tartotta.¹ A királynak viszont sikerült egygyel kevesbíteni a gravamenek számát és kiirtani a sérelmek közül az «idegen katoná» kifejezést. A magyar hadsereg elejtése innét kezdődik.

József másik vívmánya gyakorlati értékű volt: a nemesség beleegyezett a concursusoknak már szinte rendszerré vált megtartásába. Kissé megnehezítette ugyan, de ez nem akadályozta meg a királyt abban, hogy az adót a primás és a Pozsonyban levő mágnások útján szavaztassa meg, noha ez az eljárás nem felelt meg az 1710 aug. 21-iki felirat szellemének. De szerencsére került előre nem látott eset, a pestis, a melylyel József meg tudta okolni, miért hívott össze csak ilyen szűk jellegű bizottságot.² A felkelés már a végéhez közeledett, a csapatokat részben feloszlatták, részben reducálták;³ főleg azokat a katonákat bocsátották el a szolgálatból, a kik nem tartoztak valamelyik regimentbe,⁴ úgy hogy míg 1710 elején 21,120 ember, az év végén csak körülbelül 13,000 emberből álló sereg volt Magyarországon.⁵ Tekintetbe kellett venni azt is, mennyire megterhelte a múlt évi téli ellátás Magyarországot és azért a katonaság igen mérsékelte követeléseit. 50,000 portiót kért, de azzal, hogy le lehet engedni 40,000-re,⁶ azaz 945,000 forintra.⁷ A 40,000 portiót a concursus el is fogadta, hozzátéve két dol-

¹ Biharmegye idézett követi utasítása.

² *Hadi levéltár.* 1710 nov. 3. Exp.

³ U. o. okt. 24. Reg.

⁴ U. o. 1711 febr. 22. Reg.

⁵ *Feldzüge.* XII. 95.

⁶ U. o. nov. 3. Exp.

⁷ Müller, *Die k. k. österr. Armee.* II. 299.

got: 1. hátralékok behajtását egyelőre nem kezdik meg, 2. az adót nem aritmetikai, hanem geometriai arány szerint osztják ki, mindenütt a fennálló anyagi helyzetnek megfelelően. Nem engedik el azonban sehol a természetbeli szolgáltatásokat; az embernek való portiónál a húst, kenyeret és bort, a lónak valónál a szénát, zabot és szalmát. A tanácskozás igen elhúzódott, úgy hogy az első téli hónapban, novemberben még nem lehetett elkészíteni a katonaság téli elszállásolásának tervét,¹ noha József már nov. 4-én hozzájárult a concursus elé terjesztendő javaslatához. Az elszállásolásra az országnak megint nem volt befolyása, noha a király 1711 jan. 1-re folytatólagosan összehívta az országgyűlést, de mielőtt a tanácskozások megkezdődtek volna, jun. 24-ére halasztotta.² Ezt József már nem érte meg, viszont hamarabb megkötötték a fölkelőkkel a békét és így nem állott semmi annak útjában, hogy végleges intézkedést tegyenek. Nem volt többé ok arra, hogy a végleges elintézését a békésebb időkre hagyják, mivel a béke ideje már elérkezett. A József halála által félbeszakított és a szatmári béke által megígért diéta azonban csak 1712 május 2-án tartotta első ülését.³ Addig volt idő arra, hogy ha valakinek van terve Magyarország hadügyének berendezésére, ezzel a tervével előlépjön. Ilyen ember volt a fölkelés befejezője, Pálffy János.

SZABÓ DEZSŐ.

¹ Ekkor sürgeti Pálffy. *Hadi levéltár*. 1710 nov. 241. Exp.

² *Vol. I. act. diet.* 1709. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 565.

³ *Acta dietae anni 1709.* U. o. Fol. Lat. 560.